

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar
Jog-és Államtudományi Doktori Iskola

CSAPÓ ORSOLYA

A KÖRNYEZETI JOGI FELELŐSSÉG HATÁRAI

Az uniós jog hatása a magyar szabályozásra

Ph.D. értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Bándi Gyula

Budapest, 2015.

„Amikor a civilizált emberiség az őt körülvevő és éltető élő természetet elvakult és vandál módon pusztítja, ökológiai összeomlással fenyegeti önmagát. Amikor ezt majd gazdaságilag is megéri, valószínűleg felismeri hibáját, de megeshet, hogy akkor már késő lesz.”¹

1. A kitűzött kutatási cél rövid összefoglalása

Az értekezés elkészítése során kitűzött kutatási cél a környezeti felelősség intézményeinek megszervezése, de nem teljes részletezettségű áttekintése volt. Ezen belül kiemelt szempontként szerepelt, hogy a környezeti károkért való felelősség alakulásában jelentős mérföldkövet jelentettek az egyes uniós irányelvek, amelyek természetesen kihatással voltak a magyar szabályozásra. A vizsgálat egyik alapvető célja így elsősorban az uniós és a magyar környezeti felelősségi rendelkezések hézagmentességére, valamint a magyar jog uniós jogi követelményeknek való megfelelésére fókuszál.

Az értekezésben a felelősségi viszonyok rendszerének számbavételére és áttekintésére vállalkozom csupán, hiszen nagyon széles spektrumú területről beszélhetünk, amelynek egyes részletei önmagukban is vizsgálódást érdemelnek. Az általam feltárt felelősségi viszonylatokon túl is természetesen számos esetben felmerülhet a környezet érdekének, a környezeti érdek védelmének kérdése. A felelősségi relációk analízise, az egyes részterületek esetjogának mélységekbe menő ismertetése szintén meghaladja a terjedelmi korlátokat, csupán vázlatos ismertetésre szorítkozom. Elsődleges célom a környezeti felelősség rendszerszerű áttekintése, a szerkezet elemzése.

2. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, a kutatás és az anyaggyűjtés módszere, a források feltárása, illetőleg felhasználása

¹ KONRAD LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, IKVA-SZÁMALK, 1988. 25.

A környezetjog célja a környezet védelme, még hozzá a fenntartható fejlődés szempontjainak figyelembevételével, tilalmak, korlátok és lehetőségek széles spektrumán át. A környezeti ártalmak felismerése tudományos lehetőségeinkkel egyetemben folyamatosan bővül, ennek megfelelően a jog egy folyamatosan változó közegben szabályozza az egyes környezethasználók, egyes személyek magatartását. A normák ennek megfelelően kellő rugalmasságú megfogalmazása, adekvát tartalommal való megtöltése a környezetjog feladata. A normák hatékonyságáról, megfelelőségéről elemzésükön, lehetséges értelmezésük határainak és korlátainak feltárásán túl gyakorlati alkalmazásuk és alkalmazhatóságuk vizsgálata alapján vonhatunk le következtetéseket.

A kutatás során elsődleges forrást jelentett a jogszabályok szövege, illetve hivatalos dokumentumok normaszövege. Amennyiben az idegen nyelvű normaszövegeknek, egyéb dokumentumoknak létezik hivatalos, közzétett fordításuk, azokat igyekeztem felhasználni. A fordításokban, hivatalosnak tekinthető magyar szövegekben sajnálatos módon fellelhető pontatlanságokra figyelemmel azonban a munka során többször az angol, néhol a német szövegváltozatra is támaszkodtam.

A jogforrások, hivatalos dokumentumok hivatkozása során azok szerepelnek magyar nyelven, amelyek címének van hivatalos fordítása, vagy közismert magyar változata. A le nem fordított című forrásokat a visszakereshetőség érdekében az eredeti nyelven hivatkozzuk.

A jogszabályok értelmezése során elsősorban a nyelvtani és cél szerinti értelmezésre hagyatkoztam. Tekintettel az egyes környezeti normák más jogágba ékelődésére, a logikai és rendszertani értelmezés szintén fontos adalékokkal szolgál, akárcsak a történeti, mindez azonban másodlagos szempontot jelentett a teleologikus magyarázathoz képest; az értekezés elkészítése során végig a környezeti érdek érvényesülésének szempontjából végeztem vizsgálódásaimat, ezt feltételezve elsődleges célterületnek.

A normatartalom vizsgálatához mindemellett széleskörű szakirodalmi bázist használtam fel, amely nem csupán a szűken vett kutatási témára, tehát a környezetjogi felelősségre korlátozódott, hanem a kapcsolódó területekre, úgymint az európai jogi, magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási felelősségre is kiterjedt. Az egyes vizsgált kérdések kapcsán igyekeztem az álláspontok lehető legszélesebb körű feltárására, több

szerző megközelítésének ismertetésére. Az esetlegesen ütköző vélemények summázatán túl törekedtem a kutatás céljának és szempontjainak megfelelően magam is állást foglalni, azt saját érvekkel alátámasztani, és ennek során figyelembe vettem a szerzők álláspontján túl a jogszabályok célját, a szabályozási környezetet és a gyakorlati követelményeket.

A kutatás fő iránya az alcímnek megfelelően az Európai Unió jogának a magyar jogra gyakorolt hatása. Ennek megfelelően a vizsgálat körébe vont általános felelősségi intézmények rendszerezett áttekintése során sor került a rendszer, azon belül elsősorban a magyar jog vonatkozó rendelkezéseinek kritikai vizsgálatára, amely körben több elvi, rendszertani hibára rámutattam. A magyar környezeti felelősségi normák analízise kiterjedt emellett az uniós jognak való megfelelés vizsgálatára, amely téren számos eltérést tapasztalhattunk. Az összehasonlításból kiderül, hogy ezek némelyike a normák nem megfelelő átvételének következménye, míg mások az uniós jog nyújtotta szabadság eredményeként a magyar jog sajátosságaiként jelennek meg.

A normaszöveg bemutatása és a kritikai vizsgálat körében törekedtem számos jogeset, illetve gyakorlati példa szerepeltetésére a jobb érthetőség, a gyakorlati problémák illusztrálásaként. Az Európai Unió Bíróságának vonatkozó esetjoga – a relatíve kis esetszám miatt – teljeskörűen feldolgozásra került, míg a magyar gyakorlatnál esetismertetésre a vitás helyzetek illusztrálására, jobbára példálózó jelleggel került sor.

3. A tudományos eredmények rövid összefoglalása

Az alábbiakban kiemelem azokat a lényegi elemeket, amelyeket meghatározónak tekintek és amelyek ennek révén az értekezés egészét, irányultságát vezérelték:

1. Az 1960-as évektől a környezetjog ugrásszerű fejlődésnek indult: a társadalom a globális fenyegetettség-érzés következtében egyre növekvő mennyiségű, lehetőleg azonos szemléletű, a környezet minden szegmensére kiterjedő szabályozást kívánt. A szabályozás sokáig egyenetlen: ágazati szemléletű, és emellett elsődlegesen a kialakult negatív hatások kezelésére törekszik. A

kilencvenes években a szabálytömeg egyre növekszik, és a megjelenő új elvi alapozással rendszerezettebbé is válik, illetve a végrehajtó szervezet megerősödik. A kétezer utáni időszak a fenntartható fejlődés fogalmának megfelelően már az integrált, megelőzésre törekvő szemléletet tükrözi mind a magyar, mind pedig az uniós jogban, noha a megfelelő kivitelezés folyamatának még korántsem értünk a végére.

2. A környezeti felelősség fogalmának fejlődése értelemszerűen a környezetjog fejlődéséhez hasonló ívet ír le. A környezetjog szerveződésének időszakában a felelősségi intézmények sporadikusan, átfogó koncepció és gyakran összefüggés nélkül léteztek. A megfelelő elvi alap kidolgozásával először a felelősségi intézmények váltak általánossá, majd megindult a rendszerszerű összerendeződés folyamata. A jogrendszerbe integrált, hézagmentes környezeti felelősségi jog azonban még a mai napig várat magára.
3. Környezetünk helyzete a természettudomány általános álláspontja szerint a 'halaszthatatlan' kategóriába sorolja az itt keletkező tennivalókat, ennek megfelelően ha tetszik, ha nem, a környezet védelme érdekében való cselekvés elsőbbséget élvez, legalábbis kell, hogy élvezzen. Véleményem szerint a jogi szabályozásnak ezt a hozzáállást minden lehetséges felületen közvetítenie szükséges, jó példát, megfelelő hozzáállást mutatva ezzel a társadalomnak, ritmust adva a változásoknak. A jog feladata ugyanis az életviszonyok szabályozása a társadalom rendjének meghatározásán keresztül, de értékteremtő funkcióját gyakorolva a morálisan helyes, kívánatos magatartásszabályok megfogalmazásával nem elégedhet meg azzal, hogy pusztán követi, hanem lehetőleg alakítja is azt. A környezetvédelem esetében a jogi szabályozás jobbára utólagos – ahogy a felelősségi szabályok alkalmazására is utólag kerül sor –, ez azonban a normák jelentős részénél kellő előrelátással megfordítható, s kívánatos is helyenként megfordítani. Ennek a szabálytömegnek egyik nélkülözhetetlen eleme a kényszerítő, szankcionáló elemeket tartalmazó funkciója,² azaz a felelősségi része.
4. A környezetjog önálló jogágiságának – amely a téma jelentőségének további növelésére szolgálhat – megítélése vitatott. A környezetjogi szabályok ugyan

² BAKÁCS TIBOR (1992): *Magyar környezetjog*. Budapest, Springer Hungarica 1992. 13.

kimerítik a minőségileg elkülönült, meghatározott struktúrával rendelkező jogszabálycsoport kritériumát, azonban az integráció elvének megfelelően a környezetjog a védett érdek más jogágakba, jogterületekbe építésére törekszik. Ez egyszerre jelenti a környezetjog sajátos módszerét, valamint törekvést arra, hogy legalábbis részben felszámolja ezen sajátos tartalmú jogszabálycsoport elkülönülését. A tartalom sajátosságának kritériuma sem valósul meg a környezetjog esetén tisztán, hiszen a környezet védelme sokszor más védett jogtárgyak megóvására irányuló jogszabályokkal egyező intézkedéseket kíván, egyező eszközöket vesz igénybe. A fenntartható fejlődés fogalma pedig primér szempontként tartalmazza a környezet védelmét, noha nem kizárólagosan, megfelelően az integrált megközelítésnek.

5. A környezeti felelősség rendszertani elhelyezkedését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezen szabályozási terület egyként megtalálható a környezetjog különös részeként azonosítható egyes ágazati végrehajtási jellegű normákban, a környezetjog általános szabályai között, s integrálva más jogágak jogintézményei között. Az értekezés a kutatás célját szem előtt tartva, a nagy változatosságot és változékonyságot mutató egyes specifikus rendelkezésekben fellelhető felelősségi szabályok helyett a generális, átfogó, integráló, illetve a jogrendszerben megtalálható keresztülfekvő környezeti felelősségi rendelkezésekre koncentrálnak.
6. A környezet fogalmának széles avagy szűk körű értelmezése számos problémával terhes. Az értekezésben javasolt differenciált megközelítés segítséget jelenthet a fogalom értelmezése során, a gyakorlatban pedig a bizonyításban.
7. A központi kérdést jelentő környezeti kár fogalmának meghatározása során pusztán a kár általános fogalmából - egy magatartás következtében beálló hátrány, vagy veszteség - kiindulni nem lehet. A kár általános fogalma szubjektív, azaz a következményt elszenvedő oldaláról értékeli pozitív vagy negatív hatásúnak a magatartás eredményét, így definiálja az elmélet a kárt negatív hatásúnak. Környezeti kár esetén a károsító magatartás megítélésére nincs megfelelő objektív nézőpont, a környezet maga a hatást elszenvedő fél, a következmény pedig lehet egyik elemére nézve negatív, másakra pozitív,

summázata azonban nehezen értékelhető, az egyes hatások nem oltják ki egymást. Amennyiben a környezetközpontú megközelítés helyett antropocentrikus nézőpontból vizsgáljuk meg a kérdést, az ember szempontjából gyakran ugyanezt a helyzetet találhatjuk, amikor a káros hatást egyik elemről, károsultról áttoljuk a másikra. A fentiekben elemzett okok mián azonban világosan látszik, hogy a környezeti kár speciális, egyedi jellemzőkkel bíró kárfajta, aminek nemcsak meghatározása, hanem szabályozása is eltérő.

8. A felelősség jelenségének elvi vizsgálata során következtetéseinket úgy összegeztük, hogy a környezeti felelősségről beszélve azon jelenségek tartoznak a értekezés témájához, amelyek (a környezettel kapcsolatos) valamely magatartás következtében sérelmet (környezetkárosodást) okoznak, vagy alkalmasak annak okozására, s erre tekintettel valamely jogszabály szankcióval fenyegeti azt, akinek a magatartás betudható.
9. Rendhagyó a környezeti felelősségi viszonylatok személyi köre: tekintettel a közérdekre az érintettek köre rendkívül tág. A viszonyrendszer áttekintésével számos jogi szabályozási hiátusra bukkanhatunk, ami a környezeti érdek jelentősége okán nehezen elfogadható, kezelésére mind jogi, mind jogon kívüli felelősségi jelenségek alkalmasak lehetnek.
10. Az Európai Unió joga jelentős szerepet játszik a környezetjog fejlesztése terén, eszközei ehhez az elvi szinten való szabályozás, a fokozatosság elvének szellemében lassú jogközelítési lépések sorozatán át, egységes célok kitűzése a megvalósítás módjának viszonylagos szabadságával.
11. Az EU felelősségi rendszerének áttekintéséhez elvi alapot szolgáltat az EUMSZ. 11. cikke, az integráció elve, melynek értelmében a környezetvédelmi követelményeket be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. Ennek szellemében vázlatosan áttekintjük az unió felelősségi rendszerét, keresvén a környezeti felelősség szempontjából releváns vonásokat.
12. Az uniós környezeti felelősségi rendelkezésekre fókuszálva követhetjük a történeti fejlődés ívét: kezdetben a felelősség csupán az egyes normákban megjelenő szükségszerű eszköz volt. Második lépcsőben az unió minőségi követelményeket szabott, amikor megkövetelte a hatékony, arányos és

visszatartó erejű szankciók meglétét, a kidolgozásra azonban a tagállamok szabadságot élveztek. A harmadik generációs felelősségi szabályok már önálló normaként jelentkeztek, konkrét tartalmi előírásokat tartalmazva a megalkotandó tagállami felelősségi rendelkezésekhez. A környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelv (ELD) közigazgatási jellegű, míg a 2008/99/EK irányelv a környezet büntetőjog általi védelméről szól.

13. A környezeti felelősség szerkezete hasonló az uniós és a magyar jogban. Mindkettő alapelvek széleskörű használatára épül, melyek alapvető dokumentumokban kerülnek megfogalmazásra, majd a bírói gyakorlatban értelmezésre. Lényeges különbség az integrációs elv deklarációjának és gyakorlati alkalmazásának sajnálatos hiánya a magyar jogban. Eltérés mutatkozik az egyes elvek tartalmában is, többek között a felelősség elve és a szennyező fizet elve között, a magyar jog szűkítő értelmezésében.
14. Az Alaptörvény rendelkezései közül a környezethez való jog alapjogi megítélésének kérdését vizsgáltuk, aminek közvetlen kihatása lehet a felelősségre is. Noha a magyar jogban van hová előrelépnie az alapjogi jelleg elismerésében, összességében azonban jelen állapotában is haladóbb álláspontot képvisel e téren az uniós joghoz képest. Ugyancsak pozitív a természeti erőforrások, a kulturális értékek védelme, fenntartása, megőrzése alapkötelezettségként való megfogalmazása, s garanciális jelentőségű a szennyező fizet elvének deklarációja.
15. A Kvt. a jogi felelősség általános alapjai cím alatt a környezethasználó általános felelősségét mondja ki. A törvény fogalmainak száma, struktúrájának bonyolultsága sajátosan magyar. A bonyolult fogalmi háló értelmezése a gyakorlat számára folyamatos nehézséget jelent. Az uniós jogi hatás egyértelműen kimutatható a Kvt. vonatkozó részének vizsgálatával, és az ELD magyar jogba ültetésével hozható közvetlen összefüggésbe.
16. Ugyanakkor a fenti módosítás a fogalmi rendszer terén nem az egyszerűsítés, a felelősség kiterjesztése irányába mutat: néhol – például a felelősség alanyának, a felelősség formáinak meghatározásakor – a felelősség körének csökkenését, máskor – például a környezetkárosítás, környezetkárosodás esetén – a felelősség

szigorodását vonta maga után. Összességében a Kvt. fogalmi rendszerében jelen állapotában konzisztencia problémákat figyelhetünk meg.

17. A törvény szövegében jelenleg is számos ellentmondást, pontatlanságot találhatunk, így – a teljesség igénye nélkül – például a környezethasználóra telepített költségek köre, a tevékenység korlátozásának kiterjedése, az ingatlan tulajdonosának és birtokosának mögöttes felelőssége és kimentési lehetőségei, stb. Ez azonban alapvetően nem az uniós hatásnak tudható be, hanem a magyar struktúra végiggondolatlanságának, amelyet tovább tetézt a harmonizációs módosítás, összességében szűkítve a felelősség körét.
18. A környezeti felelősség magánjogi rendelkezéseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy eddig nem született kötelező uniós norma a kérdésben, s a közeljövőben nem is várható, noha az ELD hatása ezen a területen is megfigyelhető.
19. Ugyanakkor a magyar jogban a Polgári Törvénykönyv tartalmaz kifejezetten erre vonatkozó rendelkezést, noha nem használja ki a lehetőségei teljes spektrumát. A értekezésben áttekintjük az új Ptk-ban környezeti célra alkalmazható felelősségi rendelkezéseket, tovább bővítve a hazai szakirodalomban eddig felmerült alternatívákat, a jogszabályok összhangját biztosító elvi háttér feltárásával, a fejtegetés azonban jobbára elméleti, tekintettel a jogesetek alacsony számára.
20. A környezeti felelősség büntetőjogi vonatkozásait az uniós jogi szabályozás körében a környezet büntetőjog általi védelméről szóló irányelv kapcsán vizsgáltuk. A értekezés kitér az irányelv kialakulására, elfogadása körüli problémákra, valamint röviden a nemzetközi jog követelményeinek való megfelelésükre. Az elemzés során több lehetséges gócpontot is feltártunk, így a bizonytalan fogalmak, például a jelentős károsodás tagállami bíróságok által végzett értelmezésének kérdését, illetve az egységes szankciórendszer hiányát.
21. A magyar büntetőjogi fejezet ennél összetettebb képet mutat. A 2012. évi új Btk. megszületése átformálta a környezeti büntetőjog szabályozását, hiszen új fejezetbe rendezte a megszáporodott tényállásokat. Ennek tükrében egyrészt a közösségi jogról szóló részben felvázolt irányelvnek való megfelelést vizsgáljuk, másrészt a régi törvényhez képest megjelenő újdonságokat. Megállapíthatjuk, hogy a tényállások száma ugyan megnőtt, tartalmi tekintetben azonban jobbára

csak pontosításukra, átláthatóbbá tételünkre, egyértelműsítésükre törekedett az új törvény. A környezeti büntetőjog önálló fejezetbe foglalását ugyanakkor kétség kívül jelentős lépésként értékelhetjük.

22. Az irányelvvel kapcsolatban kételyünknek adtunk hangot abban a tekintetben, hogy a tényállások mindegyikét lefedi-e a magyar jog, figyelmen kívül hagyva így az irányelv által eredetileg elérni kívánt célt. Így az irányelvben szereplő 'olyan üzem jogellenes működtetése, amelyben veszélyes tevékenységet végeznek, illetve veszélyes anyagokat vagy készítményeket tárolnak vagy használnak, s ezzel az üzemén kívül bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, a víz minőségének, vagy az állatoknak vagy a növényeknek a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja' tényállását véleményem szerint nem sikerült teljes egészében átültetni a hazai jogba.
23. A Btk. által megfogalmazott új büntethetőséget kizáró ok a jogszabály engedélye, melynek értelmezése kapcsán lehetőséget látunk a fogalmi körbe vonni a környezetvédelmi területen kiadott jogosítást is tartalmazó egyedi hatósági aktusok körét, amely túlmutat a jogszabályon alapuló környezetvédelmi engedélyek körén.
24. A értekezés a büntetőjogi rendelkezések vizsgálata körében a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedésekre is kitér, megállapítja uniós jognak való megfelelését, ugyanakkor előrevetíti a terület további lehetőségeit.
25. A környezeti felelősség közigazgatási szabályait elemző rész uniós jogi alfejezetének gerincét itt is az ELD adja. A részletesebb ismertetésen, elemzésen túl a értekezés a Bíróság gyakorlatára is kitér, annak kritikai elemzéséig bezárólag. Az irányelvből hiányzó konkrétumok tág teret engednek a tagállami jogértelmezésnek, aminek következtében kétséges, hogy ez egységes gyakorlat kialakulásához vezetne.
26. A magyar jog közigazgatási jogi felelősségi rendszerének általános bemutatását követően a Kvt-ben a közigazgatási jogi felelősség cím alatt szabályozott, tartalmában az ELD-nek megfelelő rendelkezéseket találjuk, megvizsgálva az átültetés körüli problémákat, mint például a mentesülés körének meghatározása, megemlítve a szabályokban benne rejlő további lehetőségeket. Ugyanakkor a magyar jogban sajátosan megjelenő rendelkezések körében is találhatunk

vitatható, mint a hatóság által elvégzett intézkedések környezethasználóra való áthárításának számítási szabályait, amely álláspontom szerint helytelenül került meghatározásra, avagy a költségviselésre kötelezett személyi kör tekintetében a jogutódlás kérdését.

27. A magyar jogról szóló alfejezet következő részében a közigazgatási felelősség egyéb formáit járja körül, röviden szólva a környezetjogban előforduló közigazgatási bírságokról, valamint a szabálysértésekről. Utóbbi témák közösségi érintettség nélküli aktualitását újraszabályozásuk indokolta, ismertetésük azonban itt csupán vázlatos.
28. Összességében elmondhatjuk, hogy a magyar jogban a környezeti felelősség meglehetősen széttagolt, emellett bizonytalan dogmatikai háttérrel bír. A normaanyag nagy vonalakban megfelel az uniós követelményeknek, de számos helyen ebben a tekintetben is pontosításra szorul. A védeni kívánt jogi tárgy jogáganként eltérő lehet, amelynek következtében ugyanazon jogsértés különböző megítélés alá esik, megzavarva ezzel a laikus jogérzetet, néhol életszerűtlen. Végrehajtása bizonytalan, vontatott, nehezen igénybe vehető, gyakran a jogszabályokat alkalmazók sem kellően felkészültek, alulmotiváltak. Az egyébként sem egységes, nehezen áttekinthető normaanyag alkalmazása ennek megfelelően nem elégséges.

4. A tudományos eredmények hasznosítása és hasznosítási lehetőségei

A kutatás során elvégzett vizsgálatok, a megfogalmazott kutatási eredmények előmozdíthatják a jogterület belső fejlődését. A vizsgált terület elméleti háttérének feltárása a joggyakorlat megalapozása terén hasznosítható. Az elsősorban a magyar jog uniós megfelelése, valamint saját koherenciája terén megfogalmazott eredmények iránymutatásul szolgálhatnak a jogalkotás, illetve joggyakorlat számára.

Az elért eredmények túlmutatnak a értekezés szűken vett témakörén, a környezetjog, a felelősségi jog, illetve a nemzeti és uniós jog területén felmerülő kérdések kapcsán is hasznos adalékul szolgálhatnak. A felelősség rendszerszintű vizsgálata a konkrét

felelősségi rendelkezések átgondolásán túl a jogszabályi struktúra átgondolásához is muníciót adhatnak.

A környezetben bekövetkező károk tárháza széles, az érintetti kör nem kevésbé. A szabályozás bonyolultságát, s problémáit szemléltető értekezés az egyes felelősségi alakzatok lehetőségéig próbálta feltárni a környezet, s egyben annak részeként az ember érdekében való jogalkalmazást segítő. A felelősség intézményei garanciális jellegűek, de nem kínálnak valódi megoldást a problémákra. Nem a jog az egyetlen, s nem is a legfontosabb eszköz a környezet védelme érdekében. A megoldást azonban minden rendelkezésünkre álló eszközzel elő kell segítenünk, mert „a környezet fenn tud maradni emberek nélkül, de az emberek nem maradhatnak fenn környezet nélkül.”³

5. A kutatás témájában megjelent publikációk

Csapó Orsolya: A környezet fogalma az elméletben és a jogszabályokban. In: Pogácsás Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando: Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Szent István Társulat, 2014. pp. 83-99.

Csapó Orsolya: Felelősség, biztonság? A környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelvről. In: Csehi Zoltán - Koltay András - Landi Balázs - Pogácsás Anett (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2014. pp. 61-78.

Csapó Orsolya: A környezetvédelmi felelősségi rendszer kialakulóban lévő elemei az Európai Unióban. In: Nagy Dénes - Zilahy Gyula (szerk.): *III. Országos Környezetgazdaságtani Phd Konferencia*. 300 p. Budapest: Papyrus Book, 2009. pp. 255-268.

Bándi Gyula - Csapó Orsolya - Kovács-Végh Luca - Stágel Bence - Szilágyi Szilvia: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata: a másodlagos jog intézményeinek fejlődése és az esetjog*. Budapest: Szent István Társulat, 2008. 285 p.

Bándi Gyula - Csapó Orsolya - Kovács-Végh Luca - Stágel Bence - Szilágyi Szilvia: *The environmental jurisprudence of the European Court of Justice: the development of*

³ KRÄMER, LUDWIG (2012): *Az Európai Unió környezeti joga*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus 2012. 438.

instruments of environmental law and the judicial practice. Budapest: Szent István Társulat, 2008. 279 p.

Csapó Orsolya: A környezeti károkért való felelősség kérdése az Európai Unióban. IUSTUM AEQUUM SALUTARE 2007:(3.) pp. 139-158.

Csapó Orsolya - Harangozó Gábor - Kiszela Gergő: Kötelező és önkéntes környezeti tájékoztatás, különös tekintettel a szennyezés-kibocsátásokra: Kutatási jelentés. Budapest: EMLA Környezeti Management és Jog Egyesület, 2004. 120 p.